

सुभाषित व्याकरण - १३

Subhashit Grammar - 13

Compiler: Kishore Nayak

Editor: Padmakar Gangatirkar

शनिवार आषाढ कृष्ण प्रतिपदा १९४३, प्लव संवत्सर

आनृशंस्यं परो धर्मः क्षमा च परमं बलम्।

आत्मज्ञानं परं ज्ञानं न सत्याद् विद्यते परम्॥२७६॥-महासुभाषितसंग्रह

आनृशंस्यम् परः धर्मः (भवति)। क्षमा च परमम् बलम् (अस्ति)। आत्मज्ञानम् परम् ज्ञानम् (अस्ति)। सत्यात् परम् न विद्यते॥

Compassion is the best code of conduct, forgiveness is the greatest strength and Self realization is the ultimate knowledge. There is nothing higher than the "Truth".

आनृशंस्यम्- kindness, compassion- (आ- as a prefix has varied connotations like 'assent', 'compassion'. With verbs, it shows reverse action- नृशंस्यम्- wickedness, cruel) परम्- the highest, utmost, ultimate, बलम्- strength, आत्मज्ञानम्- true realization of the soul or Self- आत्मन्- soul or self, ज्ञानम्- knowledge, wisdom- आत्मनः ज्ञानम् - ष.तत्पुरुष स.,परम्- utmost, ultimate, supreme, ज्ञानम्- knowledge, wisdom- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व.,परः- utmost, ultimate, supreme & धर्मः- codes of conduct, religion -both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., क्षमा- स्ती. लिं. प्र. वि. ए. व.- forgiveness, forbearance, च-and, सत्यात्- न. लिं. पं. वि. ए. व. of सत्य- truth, न- no, not, विद्यते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of विद् ४ ग. आ. प. to be, to exist

उद्यच्छेदेव न नमेदुद्यमो ह्येव पौरुषम्।

अप्यपर्वणि भज्येत न नमेदिह कस्यचित्॥२७७॥ -महाभा. ५.१३४

(हे संजय, पुरुषः) उद्यच्छेत् एव, न नमेत् । उद्यमः हि एव पौरुषम् (अस्ति)। अपर्वणि अपि भज्येत, (तथापि), इह, न नमेत् कस्यचित्॥

(Sanjay,) One should just strive hard, never surrender. Strenuous effort is the only manliness. He may even be broken down, but should never bow down to anyone here. (Said by queen Vidula to son Sanjay)

उद्यच्छेत् (प. प.), नमेत् (प. प.) विद्यर्थं तृ. पु. ए. व. of -उद्+यम्- to strive hard, to manage- (यम्-यच्छति १ ग. प. प. to curb, check, stop), नम्-नमति-ते १ ग. प. प.- sometimes आ. प.- to bow, to submit oneself भज्येत (आ. प.) - विद्यर्थं तृ. पु. ए. व भंज्- कर्मणि-passive - भज्यते- gets broken down -(भंज्-भनक्ति ७ ग. प. प. to break, tear down), एव- अव्यय- just, just so, only, न- no, not, उद्यमः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of उद्यम- strenuous effort, firm resolve, हि- अव्यय- indeed, alone, surely, पौरुषम्- न. लिं.- valour, heroism, manliness, अपर्वणि-न. लिं. स. वि. ए. व. of अपर्वन्- not a proper time or opportunity- न पर्वन्- नज्ञतपुरुष स.- पर्वन्-न. लिं- an opportunity or occasion, a day of new or full moon, अपि- अव्यय-also, even, and,

इह- अव्यय- here, in this place, कस्यचित्- of someone- कस्य- न/पु. लिं. ष. वि. ए. व. of किम्- who, which, what- कस्य+चित् of someone, न कस्यचित्- not to anyone

जीवत्सु तातपादेषु नवे दारपरिग्रहे।

भ्रातृभिश्चिन्त्यमानानां ते हि नो दिवसा गताः ॥२७८॥ -भवभूति-उत्तररामचरित

पाठभेदः भ्रातृ- मातृ-

तातपादेषु जीवत्सु, नवे दारपरिग्रहे, भ्रातृभिः (मातृभिः) चिन्त्यमानानाम्, ते हि नः दिवसाः गताः।

Our respected father was alive, we were newly married and we were taken care of by our brothers (mothers). Gone are those our (happy) days indeed.

(Said by Ram to Laxman)

तातपादेषु & जीवत्सु - पु. लिं. स. वि. ब. व. of तातपाद- respectful reference to the father-
 तात- father पाद- is often added names of person or title of address to show great respect
 or veneration (as in भगवत्पाद, श्रीपाद) & जीवत्- living, being alive-वर्ति. का. वा. धा. सा. वि.
 of जीव- जीवति १ ग. प. प. to live, to be alive, नवे & दारपरिग्रहे- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of
 नव-adjctv- new, fresh, recent & दारपरिग्रह- marriage- दारा- wife (always in plural),
 परिग्रह- acceptance or taking, assuming, receiving- दाराणाम् परिग्रह- ष. तत्पुरुष स.,
 भ्रातृभिः (मातृभिः) -पु/स्त्री. लिं. तृ. वि. ब. व. of भ्रातृ- brother & मातृ- mother, चिन्त्यमानानाम्-
 पु. लिं. ष. वि. ब. व. of चिन्त्यमान- one who is taken care of/ thought of- वर्ति. का. वा. धा. सा.
 वि. of चिन्त्- चिन्तयति-ते १० ग. उ. प. to think, to take care of, to mind, नः (अस्माकम्)- ours
 -ष. वि. ब. व. of अस्मद्-I, we, ते- those, दिवसाः - days & गताः -gone- all in पु/न. लि. प्र. वि.
 ब. व. of तद्- he, it, दिवस- day, गत- gone- क. भू. धा. वि. of गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go, हि-
 अव्यय- surely, indeed,

न स्तौमि न च निन्दामि क्वचित्किंचित्कदाचन।

आत्मनोऽन्यस्य वा साधो तेनाहं शुभमागतः ॥२७९॥ -योगवासिष्ठ ६. २६. १३

पाठभेदः

न स्तौमि न च निन्दामि आत्मनोऽन्यन्नहि क्वचित्।

न तुष्यामि शुभप्राप्तौ न खिन्दाम्यशुभागमे ॥२७९॥ -अन्नपूर्णोपनिषत्-अ ५, श्लो-५९

साधो, (अहम्) क्वचित् किंचित् कदाचन आत्मनः न स्तौमि वा अन्यस्य न च निन्दामि। तेन अहम्
 शुभम् आगतः (अस्मि) ॥

पाठभेदः

साधो, (अहम्) क्वचित् आत्मनः न स्तौमि वा नहि अन्यत् न च निन्दामि। (अहम्) शुभप्राप्तौ न
 तुष्यामि, अशुभागमे न खिन्दामि ॥

(Said by भुशुंड to वसिष्ठ ऋषि):

Oh Sadhu, I never indulge, at no occasion, not even a bit, in either self-praise or criticism of others. That is why I have become happy.

पाठभेदः

Oh Sadhu, I never indulge, not even a bit, in either self-praise or criticism of others. I do not feel happy with prosperity nor do I feel bad by adversity.

साधो-पु. लिं. सं वि. ए. व. of साधु- a saint, noble man, क्- अव्यय- where, whither- क्वचित्- sometimes, न क्वचित्- never, किम्- pronominal adjctv- who, what, which, किञ्चित्- little bit, न किञ्चित्- not even a bit, कदा- अव्यय- when, at what time, कदाचन- at some occasion, न कदाचन- at no occasion, आत्मनः & अन्यस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of आत्मन्- self, oneself & अन्य- adjctv- other, another, न- no, not, स्तौमि & निन्दामि- वर्त. प्र. पु. ए. व. of स्तु-२ ग. उ. प. स्तौति-स्तवीति, स्तुते-स्तुवीते to praise, extol glorify & निन्द- निन्दति १ ग. प. प. to blame, criticize, वा-अव्यय- or, and, च- and, तेन-by that- तृ. वि. ए. व. of तद्-it, he, अहम् & आगतः - प्र. वि. ए. व. of अस्मद्- I, we & आगत- come to, acquired, received, - क्. भू. धा. वि. of आ+ गम् -(गम् -गच्छति १ ग. प. प. to go), शुभम्- good fortune, welfare, prosperity.

पाठभेदः

शुभप्राप्तौ & अशुभागमे- स. वि. ए. व. of शुभप्राप्ति -getting good things- शुभ-good, auspicious- प्राप्ति- getting, gaining- शुभस्य प्राप्तिः- ष. तत्पुरुष स. & अशुभागम- coming of bad tidings, अशुभ- bad, inauspicious, आगम- coming, arrival- अशुभस्य आगम- ष. तत्पुरुष स., तुष्टामि & खिन्दामि -वर्त. प्र. पु. ए. व. of तुष्- तुष्टिः- ४ ग. प. प. to be pleased contended & खिद् -खिन्दति ६ ग. प. प. to strike, afflict

अनिष्टादिष्टलाभेऽपि न गतिर्जयिते शुभा।

यत्रास्ति विषसंसर्ग अमृतं तदपि मृत्यवे॥२८०॥ -हितोपदेश

अनिष्टात् इष्टलाभे अपि शुभा गतिः न जायते। यत्र विषसंसर्गः अस्ति, तद् अमृतम् अपि मृत्यवे (कारणम् भवति) ॥

Any desired goal (wealth, fame etc) achieved by undesirable means, will not result in happiness. Even an elixir, in contact with poison, is the cause for death.

अनिष्टात्- by ominous or undesirable means- पं. वि. ए. व. of अनिष्ट- adjctv- evil, bad, ominous, undesirable, इष्टलाभे- स. वि. ए. व. of इष्टलाभ- fulfilment of desires- इष्ट- desired, wanted - क्. भू. धा. वि. of इष्- इच्छति ६ ग. प. प. to wish, desire, लाभ- gain, benefit -इष्टस्य लाभः -ष. तत्पुरुष स., अपि- अव्यय-even, also, and, शुभा-adjctv- auspicious, good, happy,

prosperous & गतिः -going, course, way, situation, fate- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., न-no, not, जायते- happens, produces & अस्ति- is there, remains, stays-both वर्त. तृ. पु. ए. व. of जन्-४ ग. आ. प. to be born, to spring up, happen & अस्-२ ग. प. प. to be, exist, यत्र- अव्यय- where, in which case, विषसंसर्गः-पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of विषसंसर्ग -contact with the poison- विष- poison, संसर्ग- contact, touch, association- विषस्य संसर्गः -ष. तत्पुरुष स., तद्- that, it & अमृतम्- elixir, nectar- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., मृत्यवे- for death- च. वि. ए. व. of मृत्यु- death, end of life

**दाने शक्तिः श्रुतौ भक्तिः गुरुपास्तिः गुणे रतिः ।
दमे मतिः दयावृत्तिः षडमी सुकृताङ्कुराः ॥२८१॥**

दाने शक्तिः, श्रुतौ भक्तिः, गुरुपास्तिः, गुणे रतिः, दमे मतिः (तथा) दयावृत्तिः, अमी षड्, सुकृताङ्कुराः (सन्ति) ॥

These six, namely, capacity to give, devotion to scriptures, respect for Guru, liking for good qualities, control over the mind and compassionate nature are offspring or sprouts of noble deeds.

दाने, श्रुतौ, दमे & गुणे- all स. वि. ए. व. of दान-(न. लिं.) giving, gifting, charity, श्रुति-(स्त्री. लिं.) scripture, Vedas, sacred text or knowledge, दम- (पु. लिं.) control, restraint & गुण- (पु/न. लिं.)- good quality or nature, शक्तिः, भक्तिः, गुरुपास्तिः, रतिः, मतिः, & दयावृत्तिः - स्त्री. लि. प्र. वि. ए. व. of शक्ति-strength, भक्ति-devotion, गुरुपास्ति- respect/adoration for Guru-गुरु- teacher, elder, उपास्ति -respect, adoration- गुरौ उपास्तिः -स. तत्पुरुष स., रति- delight, love, मति- mind, belief & दयावृत्ति -compassionate nature- दया- compassion, वृत्तिः- nature, behavior- दयायुक्त वृत्तिः -कर्मधारय स. षड् - six सुकृताङ्कुराः-offspring or sprouts of noble deeds- पु. लिं. प्र. वि. ब. व of सुकृताङ्कुर- offspring of noble deed- सुकृत- noble deed, virtuous act, अङ्कुर-offspring, sprout- सुकृतस्य अङ्कुर- ष. तत्पुरुष स. अमी- these, they पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of अदस् -he, this

**अप्राप्तकालं वचनं बृहस्पतिरपि ब्रुवन् ।
लभते बुद्ध्यवज्ञानमवमान च केवलम् ॥२८२॥**
पाभे- अवमानम्-अपमानम् & केवलम् - शाश्वतम् -पंचतंत्र -१.६७

अप्राप्तकालं वचनं बृहस्पतिरपि ब्रुवन् ।
लभते बुद्ध्यवज्ञानमवमान च भारत ॥ - महाभा. विदुरनीति ५. ३९.२

बृहस्पतिः अपि अप्राप्तकालम् वचनम् ब्रुवन्, केवलम् (शाश्वतम्) बुद्ध्यवज्ञानम् अवमानम् (अपमानम्) च लभते॥

Even the Preceptor of Gods, when speaks at an inappropriate time, gets his advice ignored and gets (permanent) humiliation or insult.

बृहस्पतिः & ब्रुवन्- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of बृहस्पति- Preceptor of Gods (देवगुरु) & ब्रुवत्- speaking, saying-वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of ब्रू- ब्रवीति-ब्रूते २ ग. उ. प. to say talk, speak, अपि- अव्यय- even, also, and, अप्राप्तकालम् & वचनम् -न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of अप्राप्तकाल- wrong time, unsuitable moment- न प्राप्तकाल- नज्जत्पुरुष स.-प्राप्तकाल- opportune time-प्राप्त- attained, obtained, incurred - क. भू. धा. वि. of प्र+आप्- (आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get, receive), काल- time, moment -प्राप्तः कालः -कर्मधारय स. & वचन- speech, utterance, saying, advice, केवलम्, शाश्वतम्, बुद्ध्यवज्ञानम् अवमानम् & अपमानम् all न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of केवल-adjct- mere, only absolute, शाश्वत-adjct- permanent, everlasting, बुद्ध्यवज्ञान- ignoring of the advice- बुद्धि perception, talent, intellect, अवज्ञान- contempt, disrespect- बुद्धेः अवज्ञानम्- ष. तत्पुरुष स. अवमान- contempt, disrespect & अपमान- insult, humiliation, च- and, लभते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of लभ्- १ ग. आ. प. to get, obtain, receive

**अव्यापरेषु व्यापारं यो नरः कर्तुमिच्छति ।
स तत्र निधनं याति कीलोत्पाटीव वानरः ॥२८३॥**

यः नरः अव्यापरेषु व्यापारम् कर्तुम् इच्छति, सः तत्र, कीलोत्पाटी वानरः, इव निधनम् याति॥

A person, who indulges in a venture which he is not supposed to do, will meet his end like the monkey who got its tail jammed. (The monkey dislodges the wedge between a split log, while sitting on it)

यः, नरः, सः, कीलोत्पाटी & वानरः- all पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्- who, नर- man, person, तद्- he, कीलोत्पाटिन्- wedge remover- कीलः- wedge, pin, उत्पाटिन्-adjct- remover, eradicator- कीलम् उत्पाटयति इति- उपपद तत्पुरुष स. वानर- monkey, अव्यापरेषु- पु. लिं. स. वि. ब. व. of अव्यापार- unknown business or practice- न व्यापार- नज्जत्पुरुष स., व्यापार- business, occupation, engagement, व्यापारम्- द्वि. वि. ए. व. of व्यापार, कर्तुम्- wanting to do- पू. का. वा. हेत्वार्थ धा. सा. अव्यय of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, इच्छति & याति- वर्त. तृ. पू. ए. व. of इष्- ६ ग. प. प. to desire, want, wish & या- २ ग. प. प. to go, to come to, तत्र- अव्यय- there, in that place or case, इव- अव्यय- like, similar to, निधनम्- द्वि. वि. ए. व. of निधन- death, end, termination

**अव्याहृतं व्याहृतात्मेयमाहः सत्यं वदेत्व्याहृतं तद् द्वितीयम्।
प्रियं वदेत्व्याहृतं तत्त्वीयं धर्म्यं वदेत्व्याहृतं तत्त्वतुर्थम्॥२८४॥** -महाभा. उद्योग. अ. ३६.१२

व्याहृतात् अव्याहृतम् श्रेयम् (इति) आहुः। व्याहृतम् सत्यम् वदेत्, तद् द्वितीयम् (इति आहुः)। व्याहृतम् प्रियम् वदेत्, तद् तृतीयम् (इति आहुः)। व्याहृतम् धर्म्यम् वदेत् तद् चतुर्थम् (इति आहुः)।

It is said that not speaking is better than speaking. Secondly, what is spoken has to be the truth. Thirdly, it has to be agreeable. Fourthly, it has to be consistent with the law and the right code of conduct. (Said by Vidura to Dhritarastra)

व्याहृतात् & व्याहृतम्- न. लिं. पं & द्वि. वि. ए. व. of व्याहृत- spoken, told, narrated, declared- क. भू. धा. वि. of वि+आ- व्या+हृ- (हृ- हरति-ते १ ग. उ. प. to take, carry, take away, deprive of, steal etc.), अव्याहृतम् -न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of अव्याहृत- not spoken- told- narrated - declared- न व्याहृत- नज्ञत्पुरुष स., श्रेयम्- द्वि. वि. ए. व. of श्रेयस्- adjctv- better, preferable, superior, excellent, blessed आहुः (ब्रूवन्ति) वर्त. तृ. पु. ब. व. of ब्रू-ब्रवीति (आह)- ब्रूते २ ग. उ. प. to speak, tell, सत्यम्, प्रियम्, धर्म्यम्- all -द्वि. वि. ए. व. of सत्य- truth, factual, प्रिय- pleasing, dear, liked, धर्म्य- legitimate, as per law, वदेत्- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of वद्- वदति १ ग. प. प. to speak, tell, तद्- that, it, द्वितीयम्- second, तृतीयम्-third, चतुर्थम्- forth

एको वासः पट्टनं वा वनं वा,

एका भार्या वंशजा वा प्रिया वा।

एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा

एको देवो केशवो वा शिवो वा॥२८५॥--भर्तृहरि नी. श.

एकः वासः पट्टनम् वा वनम् वा (भवेत्), एका भार्या वंशजा वा प्रिया वा (भवेत्)। एकम् मित्रम् भूपतिः वा यतिः वा (स्पात)। एकः देवः केशवः वा शिवः वा (स्पात)॥

(The author's roadmap to success- Focus on a single objective).

Stay either in a city or in a forest, marry a woman from a good family or the one you love, have a friend who is either a King or an ascetic and worship a single God Keshava or Shiva.

एकः, एका & एकम् - पु. स्त्री. & न. लिं. प्र. वि. ए. व. of एक-one, single, वासः; भूपतिः, यतिः, देवः, केशवः & शिवः पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of वास-stay, house- (धा. सा. नाम वस्-वसति १ ग. प. प. to stay, exist, dwell), भूपति- a King- भू- earth, पति- husband, master-भुवः पतिः-ष. तत्पुरुष स., यति- an ascetic who has renounced the world and has control over his passions, देव- God, केशव- Lord Vishnu & शिव- Shiva, पट्टनम्, वनम् & मित्रम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of पट्टन-a city, town, वन-a forest & मित्र- a friend, भार्या- wife, वंशजा-a woman

born in a good cultured family- वंश- race, family, dynasty- वंशे जाता इति - सप्तमी तत्पुरुष स., प्रिया- beloved, liked, (Alternate words : सुंदरी- a beautiful girl & दरी- a girl from a cave (दरि: or दरी cave, valley) all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., वा-अव्यय- or, either

**एतया तदलं मेऽस्तु तुच्छ्या पूर्वचिन्तया ।
पौरुषं याति साफल्यं वर्तमानचिकित्सया॥२८६॥** - योगवासिष्ठ ५.२५.१६

एतया तुच्छ्या पूर्वचिन्तया तद् अलम् अस्तु। मे पौरुषम् वर्तमानचिकित्सया साफल्यम् याति।

Enough of these vain (mean) thoughts of the past! My valour and analysis of present situation will (surely) bring success. (Said by King Bali)

एतया, तुच्छ्या, पूर्वचिन्तया & वर्तमानचिकित्सया-all स्त्री. लि. तृ. वि. ए. व. of एतद्- she, this, तुच्छ-adjctv- vain, mean, trifling, पूर्वचिन्ता- thoughts of the past, past worry- पूर्व- earlier, past, चिन्ता- thought worry & वर्तमानचिकित्सा- analysis of present situation- वर्तमान- adjctv- existing, being, present- वर्त. का. वा. धा. वि. of वृत्-वर्तते १ ग. आ. प. to be, to exist, चिकित्सा- treatment, analysis- (पूर्वस्य चिन्ता & वर्तमानस्य चिकित्सा- both ष. तत्पुरुष स.), तद्- it, that, अलम्- अव्यय- enough, enough of, no need of, अस्तु-let be, आज्ञार्थ तृ. पु. ए. व. of अस्-अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist, मे (मम)- ष. वि. ए. व. of अस्मद् -I, we, पौरुषम्- न. लि. प्र. वि. ए. व. of पौरुष- manly exertions, valour, साफल्यम्- न. लि. द्वि. वि. ए. व. of साफल्य- success, advantage usefulness, याति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of या-२ ग. प. प. to go, to proceed, to happen

**गतोदके सेतुबन्धो याद्वक्ताद्वक् मतिस्तव ।
संदीप्ते भवने यद्वल्कूपस्य खननं तथा॥२८७॥** - महाभा.६.४९.२३

तव मतिः याद्वक् 'गतोदके सेतुबन्धः' ताद्वक् (अस्ति)। (तव मतिः) यद्वत् 'भवने संदीप्ते कूपस्य खननम्' तथा (अस्ति) ॥

(Said by Sanjay to Dhritarashtra: It is too late to repair the enmity that he was responsible for))

Your thinking is like building a bridge after the water is gone. It is like digging a well when the house is on fire.

तव- yours- ष. वि. ए. व. of युष्मद्-you, मतिः- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of मति -mind, thought, thinking, याद्वक् - like which & ताद्वक्- like that,- both adjctv-, गतोदके, भवने & संदीप्ते -

all स. वि. ए. व. of गतोदक- water having gone- गत- gone, left- क. भू. धा. वि. of गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go, उदक - water - गतम् उदकम्- विशेषण पूर्व पद कर्मधारय स. or गतम् उदकम् यस्मात् तद्- बहुव्रीही स., भवन- mansion, building, abode & संदीप्त- burning, on fire- क. भू. धा. वि. of सं+दीप् -(दीप्-दीप्ते ४ ग. आ. प. to blaze, burn), सेतुबन्धः- building of dam, सेतु- bridge, bank or dam -बन्धः- capturing, catching, confining, यद्वत्- (यद् वत्)- adjctv- similar to- like which, कूपस्य- ष. वि. ए. व. of कूप-well,, खननम् -digging तथा- अव्यय- similar to, like that

**गुणाश्च षड् मितभुक्तं भजन्त्यारोग्यमायुश्च बलं सुखं च।
अनाविलं चास्य भवत्यपत्यं न चैनमाद्यूनेति क्षिपन्ति॥२८८॥** -महाभा. ५.३७.३४

मितभुक्तम् षड् गुणः भजन्ते । आरोग्यम् आयुः च बलम् सुखम् च । (तथा अस्य) अपत्यम् अनाविलम् च भवति। (जनाः) एनम् आद्यून इति न च क्षिपन्ति॥ - विदुर नीति

Six benefits are enjoyed by a person with controlled diet. These are; good health, long-life, strength, happiness, healthy progeny and not being offended as a voracious eater.

षड्-six & गुणः- virtues, qualities - both in पु. लिं. प्र. वि. ब. व., मितभुक्तम् - पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of मितभुक्त- one who keeps his diet under control- मित- measured, controlled, - क. भू. धा. वि. of मा-माति २ ग. प. प. to measure, to limit, भुक्त- eaten, enjoyed, that which is eaten- क. भू. धा. वि. of भुज्-भुनक्ति-भुक्ते ७ ग. उ. प. to eat, enjoy, devour- मितम् भुनक्ति इति - मितभुक्त-उपपद तत्पुरुष स., भजन्ते- वर्त. आ. प. तृ. पु. ब. व. of भज्- भजति-ते १ ग. उ. प. to attend, serve, enjoy, follow, share, अस्य- his & एनम्- to him- पु. लिं. ष. & द्वि. वि. ए. व. of इदम्- he, it, च-and, आरोग्यम्, आयुः, बलम् & सुखम्, - all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of आरोग्य- good health, आयुस्- life, duration of life, बल- strength, सुख- happiness, अपत्यम् & अनाविलम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of अपत्य- progeny, child, offspring, अनाविल- healthy, pure, unspoiled- न आविल- नज्जतपुरुष स.- आविल- foul, dirty, impure, भवति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of भू-१ ग. प. प. to be, to exist, आद्यून- adjctv- shamelessly gluttonous, heavy eater इति- अव्यय- as, of this nature or description, न-no, not, क्षिपन्ति- वर्त. प. प. तृ. पु. ब. व. of क्षिप्- क्षिपति-ते ६ ग. उ. प. to place, offend, abuse, throw, cast

**चलं वित्तं चलं चित्तं चले जीवितयौवने।
चलाचलमिदं सर्वं कीर्तिर्यस्य स जीवति॥२८९॥**

वित्तम् चलम् (अस्ति)। चित्तम् चलम् (भवति)। जीवितयौवने चले (स्तः)। इदम् सर्वम् चलाचलम् (अस्ति)। यस्य कीर्तिः (जीवति), सः (एव) जीवति॥

Wealth is momentary. Mind is unsteady. Life and youth are transient. Every thing in this world is fickle. He alone, whose fame lives, lives (forever).

वित्तम्, चलम्, चित्तम्, इदम्, सर्वम्, चलाचलम्- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व. of वित्त-wealth, चल-adjctv- moving, trembling, unsteady, transitory, चित्त-mind, thinking, इदम्- this, it, सर्व-entire, all, everything, चलाचल- fickle, very transitory चलम् च अचलम् च समाहारः- समाहार द्वन्द्व समास. जीवितयौवने & चले- न. लिं. प्र. वि. द्वि. व. of जीवितयौवने - life and youth जीवितम् च यौवनम् च - द्वन्द्व स & चल-moving, यस्य- whose, of which- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्-who, which, कीर्ति:- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of कीर्ति- fame, glory, renown, सः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of तद्-he, जीवति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of जीव- १ ग. प. प. to live, to be alive

तपो न कल्कोऽध्ययनं न कल्कः:

स्वाभाविको वेदविधिर्न कल्कः।

प्रसह्य वित्ताहरणं न कल्क-

स्तान्येव भावोपहतानि कल्कः॥२९०॥ -महाभारत - आदिपर्व -१.२७५

तपः न कल्कः (अस्ति)। अध्ययनम् न कल्कः (अस्ति)। स्वाभाविकः वेदविधिः न कल्कः (अस्ति)। प्रसह्य वित्ताहरणम् न कल्कः (अस्ति)। तानि भावोपहतानि एव कल्कः (भवति)॥

Doing penance is no sin. Pursuing education is no sin. Self-study of Vedic rituals is no sin. Earning wealth with sustained efforts is no sin. However, it is a sin if they are done with wrong motives.

तपः (तपस)- penance, religious austerity, कल्कः -sin, dirt, filth in general, स्वाभाविकः - adjctv- inherent, belonging to one's own nature, वेदविधिः - वेद- sacred knowledge, holy learning, Veda, विधिः- performance, an act, doing- वेदोक्तः विधिः - कर्मधारय स. -all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अध्ययनम् & वित्ताहरणम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of अध्ययन- study, learning, reading -(अधि+इ- एति २ ग. प. प.) & वित्ताहरण- earning wealth, collection of money- वित्त- money, wealth, आहरण-collection, gathering- आ+हृ-आहरति collects- (हृ-हरति १ ग. प. प.)- वित्तस्य आहरणम्- ष. तत्पुरुष स. प्रसह्य- after efforts, painstakingly- पू. का. वा. धा. सा. ल्यबन्त अव्यय of प्रे+सह्- (सह्- सहते १ ग. आ. प. to bear, endure), तानि & भावोपहतानि- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of that, it & भावोपहत- with wrong motive, devoid of good intention- भाव- manner, emotion, intention, sense, purport, उपहत- impaired, polluted, injured- (क. भू. धा. वि. of उप+हन् -हन्ति २ ग. प. प.)- भावेन उपहतः - तृ. तत्पुरुष स. एव- अव्यय-just, just so, then alone

दिवसेनैव तत्कुर्यात्येन रात्रौ सुखं वसेत्।
यावज्जीवन्न तत्कुर्यात्येन प्रेत्य सुखं वसेत्॥२९१॥ -महाभा. विदुरनीतिः

पाठभेद द्वितीय चरण - (Alternate)

१. अष्टमासेन तत्कुर्यात्येन वर्षः सुखं वसेत्॥
२. पूर्ववयसि तत्कुर्यात्येन वृद्धः सुखी भवेत्॥

तद् दिवसेन एव कुर्यात् येन रात्रौ सुखम् वसेत् । तद् यावत् जीवत् च कुर्यात् येन प्रेत्य सुखम् वसेत्॥

पाठभेद

१. तद् अष्टमासेन कुर्यात् येन वर्षः सुखं वसेत्।
२. तद् पूर्वे वयसि कुर्यात् येन वृद्धः सुखी भवेत्।

One should do things during the day, by which he will get a sound sleep at night (he will be happy during the night). During the lifetime one should do things, by which his life after death will be comfortable

Alternate second line: 1 During eight months of the year, one should do things, by which he will be comfortable during four months of rainy season. 2 During youth one should do things, by which he will be happy when he is old.

तद्- न. लिं. प्र. वि. ए. व.- that, it, दिवसेन, अष्टमासेन, येन, - all in तृ. वि. ए. व. of दिवस-Day (पु/न. लिं.), अष्टमास- (पु/न. लिं.)- eight months- अष्टन् - eight, मास- month- द्विगु स. & यद्- which what, रात्रौ - सप्तमि एक वचन of रात्रि:-पु. लिं. (रात्री- स्त्रीलिङ्गी) पूर्वे & वयसि- सप्तमि एक वचन of पूर्व- adjctv- earlier, former, old, previous etc. & वयस्- न. लिं.- age, time of the life, एव- अव्यय- just, just so, only, कुर्यात्, भवेत् & वसेत्- all in प. प. विद्यर्थ तृ. पु. ए. व. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, भू-भवति- १ ग. प. प. to be, to exist & वस- वसति- १ ग. प. प. to live, dwell, stay, जीवत्- while alive, during the lifetime- प्र. वि. ए. व.- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of जीव- जीवति- १ ग. प. प. to live, be alive, सुखम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of सुख- happiness, joy, यावत्- अव्यय- till, as far as, up to, च- and, प्रेत्य- having departed, after death-पु. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of प्र+इ- (इ-एति २ ग. प. प. to go, to go to) वर्षः-पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of वर्ष-rain, rainy season, वृद्धः-पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of वृद्ध- old - क. भू. धा. वि. of वृध्- वर्धते १ ग. आ. प. to grow, increase, सुखी- adjctv- happy

दोषभीते अनारम्भः तत्कापुरुषलक्षणम्।

कैः अजीर्णभयादभ्रातर्भोजनं परिहीयते॥२९२॥ -हितोपदेश. प्र.२ श्लो५७

तत् कापुरुष-लक्षणम्, (कार्यस्य) दोषभीतेः अनारम्भः अस्ति । भ्रातर्, अजीर्णभयात् भोजनम् कैः परिहीयते?

A sign of cowardice is not to commence any work because of a fear of getting blemish. Oh brother, is eating food rejected by all, due to fear of indigestion?

दोषभीतेः- स्त्री. लिं. ष. वि. ए. व. of **दोषभीति-** fear of getting blemish- **दोष-** fault, blame blemish censure, **भीति-** fear, apprehension- **दोषस्य भीतिः** -ष. तत्पुरुष स., अनारम्भः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of- **अनारम्भ-** not starting, not commencing- **आरम्भ-** beginning, starting, commencement- **न आरम्भ-** अनारम्भ- **नज्जतपुरुष स., तद्-** that, it & **कापुरुषलक्षणम्-** sign of a cowardice- **कापुरुष-** a coward, a mean contemptible person, **लक्षण-** a sign, quality- **कापुरुषस्य लक्षणम्** -ष. तत्पुरुष स. -both in **न. लिं. प्र. वि. ए. व.**, भ्रातर् -पु. लिं. सं. वि. ए. व. of **भ्रातृ-** brother, an intimate friend or relation, **अजीर्णभयात्-** **न. लिं. पं. वि. ए. व. of अजीर्णभय-** fear of indigestion- **अजीर्ण-** indigestion, **भय-** fear- **अजीर्णस्य भयम्**- ष. तत्पुरुष स., **भोजनम्-** **न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of भोजन-** eating, food, lunch, meal, **कैः-** by whom - पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of **किम्** -who, **परिहीयते-** वर्त. कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of **परि+हा-** (हा-जहाति २ ग. प. प. to leave, abandon)

**न तत्परस्य संदध्यात् प्रतिकूलं यदात्मनः ।
संग्रहेणैष धर्मः स्यात्कामादन्यः प्रवर्तते ॥२९३॥** -महाभा. अनुशासन. ११३.८

यद् आत्मनः प्रतिकूलम् न संदध्यात्, तद् परस्य (अपि न कुर्यात्) । संग्रहेण एषः धर्मः स्यात्। अन्यः (आत्मनः) कामात् प्रवर्तते ॥

Any act that may hurt oneself should not be done to other. In summary, this is the right code of conduct (धर्मः). Any contrary action arises from greed or selfishness.

यद् -which, what, **तद्**- that, it & **प्रतिकूलम्**- opposite, contrary, adverse- all in **न. लिं. प्र. वि. ए. व.**, **आत्मनः** & **परस्य**- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of **आत्मन्**- self, one's own & **पर-** the other, another, **न-**no, not, **संदध्यात्** - shall cause, produce, treat & **स्यात्**- shall be- both **विध्यर्थ** प. प. तृ. पु. ए. व. of **सं+धा-** (धा-दधाति-धत्ते ३ ग. उ. प. to put, grant, lay on or upon) & **अस्-** **अस्ति** २ ग. प. प. to be, to exist, **संग्रहेण-** तृ. वि. ए. व. of **संग्रह-** summary, compilation, totality, abridgment, **एषः** (एतद्)- this **धर्मः**- right code of conduct, religion, **संक्षेपतः** -in nutshell, in short- (**संक्षेप-** compression, abridgment), **अन्यः** - the other, another - all in **पु. लिं. प्र. वि. ए. व.**, **कामात्**- पं. वि. ए. व. of **काम-** lust, desire **प्रवर्तते**- happens, materialises- **वर्त. तृ. पु. ए. व. of प्र+वृत्-** (वृत्-वर्तते १ ग. आ. प. to be, to exist)

निर्वाणदीपे किमु तैलदानं
 चौरे गते वा किमु सावधानम्।
 वयोगते का खलु मल्लविद्या
 पयोगते किं खलु सेतुबन्धः ॥२९४॥

पाठ भेद - वयोगते किं वनिताविलासः ?

निर्वाणदीपे किमु तैलदानम् ? वा चौरे गते किमु सावधानम् ? वयोगते का खलु मल्लविद्या? (वयोगते किम् वनिताविलासः? पयोगते किम् खलु सेतुबन्धः?)

What the use of adding oil to a lamp that is extinguished? What is the point in being careful, when a thief has run away? What is the use of wrestling expertise when one is old? (What is the use a love play with a woman for an old man?) What is the point in a building a bridge after the water has drained?

वयोगते, पयोगते, निर्वाणदीपे, चौरे &, गते- all in स. वि, ए. व. of वयोगत- one who has aged- वयस्-न. लिं.- age, period of life, गत-gone, left-क. भू. धा. वि. of गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go यस्य वयः गतः सः- बहुव्रीहि स., पयोगत- water drained- पयस्- न. लिं.- water- यस्य पयः गतः सः - बहुव्रीहि स., निर्वाणदीप- extinguished lamp - निर्वाण- extinguished, lost, set- क. भू. धा. वि. of निर्+वा- (वा-वाति २ १ ग. प. प.), दीप-lamp- निर्वाणः दीपः - कर्मधारय स., चौर- thief & गत-gone, किम्- न. लिं. & का- स्त्री. लिं.-both in प्र. वि. ए. व. of -किम्- who, what (किम्- is used here in the sense of 'what is the use of' or why), किमु (किम्+उ)- why indeed (showing doubt or uncertainty), वनिताविलासः & सेतुबन्धः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of वनिताविलास- amorous pastime with a woman- वनिता-woman, विलास- play, amorous pastime- वनितायाः विलासः- षष्ठी तत्पुरुष स. & सेतुबन्ध- confinement with a dam or overcomg witha bridge- सेतु- bund, dam, bridge, बन्ध-बधाति ९ पप ,To bind, tie, build, construct, बन्ध- confining, capturing, imprisoning सेतुना बन्धः -तृ. तत्पुरुष स, तैलदानम् & सावधानम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of तैलदान- giving of oil- तैल- oil , दान- giving, gift - तैलस्य दानम् - ष. तत्पुरुष स. & सावधान-adjctv- attentive, careful- अवधान-attention, care- अवधानेन सहितम्- सावधानम्- तृ. तत्पुरुष स., वा-अव्यय-or, and, खलु- अव्यय- indeed, surely, truly, मल्लविद्या-मल्लः- wrestler, boxer, विद्या- training, education, knowledge- मल्लस्य विद्या-ष. तत्पुरुष स.

प्रत्यक्षे गुरवः स्तुत्या परोक्षे मित्रबान्धवाः।
 कर्मान्ते दासभृत्याश्च पुत्राः नैव तथा स्त्रियः॥२९५॥ -श्रीमद्वाल्मीकिरामायणम्।

पाठ भेद - पुत्राः नैव च नैव च/ न कदाचन पुत्रकाः।

गुरवः प्रत्यक्षे स्तुत्याः । मित्रबान्धवाः परोक्षे (स्तुत्याः) । दासभृत्याः कर्मन्ते च (स्तुत्याः) । पुत्राः तथा स्त्रियः न एव (स्तुत्याः) । (पाठ भेद - पुत्राः न एव च न एव च / पुत्रकाः न कदाचन)॥

Gurus (teachers/elders) are to be praised in their presence, friends and relatives at their back, servants and dependents after completion of their task, but one should never praise about (one's own) children and wives (in front of others).

गुरवः, स्तुत्याः, मित्रबान्धवाः, दासभृत्याः & पुत्राः - all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of गुरु- teacher, elder, स्तुत्य- (also स्तोतव्य & स्तवनीय) worth praising, to be praised- कर्मणि विध्यर्थ धा. सा. वि. of स्तु-स्तौति-स्तवीति, स्तुते-स्तुवीते २ उ. प. to praise, extol, glorify, मित्रबान्धव- friend and relative -मित्र- friend, बान्धव- relative- मित्रः च बान्धव च- द्वंद्व स., दासभृत्य- servant and dependant - दास- servant, भृत्य- dependent, servant - दासः च भृत्यः च - द्वंद्व स., & पुत्र- son, child, च- and, स्त्रियः -स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of स्त्री- woman, wife, प्रत्यक्षे- परोक्षे- कर्मन्ते- all in स. वि. ए. व. of प्रत्यक्ष- openly, in person, publicly- प्रति-अव्यय- prefix to noun indicates- in front, towards, in the direction of, परोक्ष- -परस्-(परः)- अव्यय- beyond, further, away from, with exception of, अक्षः - knowledge- परस्+अक्षः=परोक्षः - without knowledge- (also -अक्षम्- an organ of sense, eye- परस्+अक्षम्= परोक्षम्- behind the eye)- कर्मन्ति- at the end of the job- कर्मन्-न. लिं.- action, work, deed, अन्ति- end, conclusion- कर्मनः अन्तः- कर्मन्तः- ष. तत्पुरुष स., तथा- अव्यय- and, also, न- no, not, एव- अव्यय- just, just so, alone - नैव-never

**बुभुक्षां जयते यस्तु स स्वर्गं जयते ध्रुवम् ।
यदा दानरुचिर्भवति तदा धर्मो न सीदति ॥२९६॥** - महाभा, अश्वमेध. अ १३.६६

यः तु बुभुक्षाम् जयते, सः ध्रुवम् स्वर्गम् जयते। यदा दानरुचिः भवति, तदा धर्मः न सीदति।

One who wins over hunger, he surely wins heaven. When one likes to help others, then his Dharma does not get afflicted.

यः, सः & धर्मः -पु. लि. प्र. वि. ए. व. of यद्-who, तद्- he, it & धर्म- codes of conduct or Dharma, दानरुचिः -desire for giving- दानम्- न. लिं- giving, granting, रुचिः-स्त्री. लिं- desire, interest, addiction, pleasure- दाने रुचिः-स. तत्पुरुष स., तु- अव्यय- but, as to, on the contrary, one's part, बुभुक्षाम्, ध्रुवम् & स्वर्गम्- द्वि. वि. ए. व. of बुभुक्षा- (स्त्री. लिं-भुज+इष)- hunger, desire to eat, desire to enjoy anything, ध्रुव-न. लि.-adjctv- firm, sure, inevitable, constant, perpetual & स्वर्ग-न. लिं- heaven, जयते- conquers, subdues, wins over- (here, it is in आ. प. तृ. पु. ए. व.-Normally जि- जयति १ ग. प. प. and with conjugational affix

(विकरण) as in- परा+जि- पराजयते & वि+जि- विजयते- to conquer, defeat, subdue is आ. प.), भवति & सीदति- both वर्त्. तृ. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be, to exist & सद्- १ ग. प. प. to get destroyed, decayed, to sink down, sit-down, यदा- when, in which case or time & तदा - then, in that case or at that time- both अव्यय, न- no, not

यदन्येषां हितं न स्यातात्मनः कर्म पौरुषम्।

अपत्रपेत वा येन न तत्कुर्यात्कथंचन॥२९७॥ - महाभा, शान्ति. १२४.६६

यद् आत्मनः पौरुषम् कर्म, अन्येषाम् हितम् न स्यात्, वा येन (आत्मा) अपत्रपेत, तद् (कर्म) कथंचन न कुर्यात् ॥

One's own action, which is not beneficial to others, or by which one is likely to get embarrassed, should never be undertaken.

यद्- which, what, तद्- that, it, कर्म (कर्मन्)- act, work, पौरुषम्-adjctv-human action, courageous act, heroism, -all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., आत्मनः पु. लिं. ष. वि. ए. व. of आत्मन्-self, one's own, अन्येषाम् -पु. लिं. ष. वि. ब. व. of अन्य- adjctv- other, another, हितम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of हित- beneficial, good, fit- क. भू. धा. वि. of हि- हिनोति ५ ग. प. प. to gratify, please, send forth, न- no, not, स्यात्, अपत्रपेत & कुर्यात्- विध्यर्थ- तृ. पु. ए. व. of अस्-अस्ति २ ग. प. प. to be to exist & अप+त्रप्- to be turned away through shame- (त्रप्- त्रपते १ ग. आ. प. to be ashamed, to be embarrassed) & कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, वा- अव्यय-and, or, येन- पु/न. लिं. तृ. वि. ए. व. of यद्- what which, कथम्- अव्यय- how, in what way- कथम्+ चन- कथंचन - somehow, with great difficulty- न कथंचन- never, in no case

यदभावि न तद्भावि भावि चेत्र तदन्यथा।

इति चिन्ताविषम्बोऽयमगदः किं न पीयते॥२९८॥ - हितोपदेश

यद् अभावि (अस्ति), तद् भावि न (भवति)। (यद्) भावि चेद्, तद् अन्यथा न (भवति)। इति अयम् चिन्ताविषम्बः अगदः, किं (लोकेण) न पीयते ?

Which is impossible to happen, will not happen. Whatever is bound to happen, will not be otherwise. Why one does not take this medicine, which destroys this poisonous worry?

यद्-which, what, तद्- that, it, भावि (भाविन्)- adjctv- what will take place, future, अभावि- न भावि - नज्जतपुरुष स.- what will not take place, not going to happen - all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., न- no not, चेद्- अव्यय if, provided that, although, अन्यथा- अव्यय- otherwise, in a

different manner, इति- अव्यय- thus, like this, of this nature, अयम्, चिन्ताविषद्धः & अगदः all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of इदम् - this, he, चिन्ताविषद्ध- one which will end poisonous worries -चिन्ता- worry, विष- poison, चिन्ता इव विषम् -चिन्ताविषम्- उपमानपूर्वपदकर्मधारय स. -चिन्ताविषम् हन्ति इति- चिन्ताविषद्ध- उपपद तत्पुरुष स. & अगदः- a medicine, an antidote, remedy- गदः- a kind of poison, sickness - न गदः- अगदः- नज्जतपुरुष स., हन् -हन्ति २ ग. प. प. - To kill, destroy किम्-why, पीयते- drinks- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of पा-पिबति १ ग. प. प. to drink

यद्वात्रा निजभालपट्टलिखितं स्तोकं महद्वा धनं
तत्प्राप्नोति मरुस्थलेऽपि नितरां मेरौ च नातोऽधिकम्।
तद्दीरो भव वित्तवत्सु कृपणां वृत्तिं वृथा मा कृथाः
कूपे पश्य पयोनिधावपि घटो गृह्णाति तुल्यं जलम्॥२९९॥

(मनुष्यः), धात्रा यद् निज-भाल-पट्ट-लिखितम् स्तोकम् वा महत् धनं तद् मरुस्थले अपि नितराम् प्राप्नोति। अतः अधिकम् मेरौ च न (प्राप्नोति)। (हे मनुष्य), तद् धीरः भव। वित्तवत्सु वृथा कृपणाम् वृत्तिम् मा कृथाः। पश्य, घटः कूपे पयोनिधौ अपि तुल्यं जलं गृह्णाति॥

One gets whatever wealth is written on his own forehead, meager or large, even in a desert. He does not get anything more than that, even on top of Meru mountain (which is supposed to be full of treasures). Therefore, (you) be brave and do not unnecessarily hold jealous attitude towards wealthy people. (You) see, a pot holds the same quantity of water, in a well or in an ocean.

धात्रा- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of धातृ- maker, epithet of Bramha, यद् - which, what, निजभालपट्टलिखितम्- written on his own forehead, निज-adjctv- one's own, innate, भाल- forehead, पट्ट- strip or tablet (to write upon), लिखित- written, write-up- क. भू. धा. वि. of लिख्- लिखति ६ ग. प. प. to write, inscribe- निजस्य भालम्- निजभालम्- निजभालस्य पट्टम्- निजभालपट्टम्- both ष. तत्पुरुष स.- निजभालपट्टे लिखितम्- निजभालपट्टलिखितम्- स. तत्पुरुष स., तद्-that, स्तोकम्-adjctv- little, small, महत्- adjctv- large, great, big, धनम्- wealth money, अधिकम्- adjctv- more, additional, तुल्यम्- adjctv- of same measure, measurable- धा. सा. अव्यय of तुल्- तोलति १ ग. प. प. to measure, जल- water- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., वा- अव्यय- or, and, मरुस्थले, मेरौ, कूपे & पयोनिधौ- स. वि. ए. व. of मरुस्थल- desert place- मरुः- (पु. लिं.) desert, स्थलम्- (न. लिं.)- place- मरोः स्थलम्- मरुस्थलम्- ष. तत्पुरुष स., & मेरु- mount by name Meru (which is supposed to be full of treasures), कूप- well, पयोनिधि- ocean- पयस्-न. लिं.-water, निधि- treasure, पयसः निधिः - ष. तत्पुरुष स., अपि- अव्यय- also, even, and, नितराम्- अव्यय- entirely, fully, certainly, प्राप्नोति-gets, receives & गृह्णाति- holds, catches- both वर्ते. तृ. पु. ए. व. of प्र+आप्- (आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get) & ग्रह-९ ग. प. प. to hold, catch), अतः (अतस्)- अव्यय- than this, from this, च-and, न- no, not, धीरः घटः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of धीर- brave घट- pot, भव & पश्य- both आज्ञार्थ द्वि. पु. ए.

व. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, to exist & दृश्-पश्यति १ ग. प. प. to see, observe, वित्तवत्सु-
पु. लिं. स. वि. ब. व. of वित्तवत्- a wealthy person, वृथा- अव्यय- unnecessarily, needlessly,
कृपणाम् & वृत्तिम् -स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of कृपण- adjctv- mean, wretched, void of
judgement & वृत्ति- attitude, behaviour, मा- अव्यय- a particle of prohibition, मा कृथा: do
not do

**यद्यत्परवशं कर्म तत्त्वलेन वर्जयेत्।
यद्यदात्मवशं तु स्पात्तत्सेवेत यत्तः॥३००॥**

कर्म यद् यद् परवशम् (अस्ति), तद् तद् (कर्म) यत्तेन वर्जयेत्। (कर्म) यद् यद् आत्मवशम् स्यात्,
तद् तद् तु यत्तः सेवेत्॥

Any work, dependent on others, should be scrupulously avoided. Any work under your own control, however, should be done with all efforts.

कर्म (कर्मन्)-work, project, यद्- which, what, तद् -that, it, परवशम्- dependent on others -
पर- other, another & वशम्- dependent on, under control- परस्य वशम्- ष. तत्पुरुष स. &
आत्मवशम्- under the control of oneself -आत्मन्- one self, soul, आत्मनः वशम्-ष. तत्पुरुष
स.- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., यद् यद् - whichever, whatever & तद् तद् - every one of that,
all that, यत्तेन- न. लिं. तृ. वि. ए. व. of यत्- effort, endeavor- (धा. सा. नाम of यत्- यत्ते १ ग.
आ. प. to exert, strive), यत्तः- with effort, with exertion वर्जयेत्, स्यात् & सेवेत्- विध्यर्थ तृ.
पु. ए. व. of वृज्-वर्जति १ ग. प. प. & वर्जयति-ते १० ग. उ. प. to shun, avoid, अस्-अस्ति २ ग.
प. प. to be, to exist & सेव्- सेवते १ ग. आ. प. to serve, attend upon, तु- अव्यय- on the other
hand, but, instead, however

**युक्तियुक्तमुपादेयं वचनं बालकादपि।
अन्यत्रूणमिव त्याज्यमप्युक्तं पद्मजन्मना॥३०१॥ --योगवासिष्ठ २. १८. ३**

युक्तियुक्तम् वचनम् बालकात् अपि उपादेयम् (अस्ति)। अन्यत् (वचनम्) पद्मजन्मना उक्तम् अपि
तृणम् इव त्याज्यम् (भवेत्) ॥

A sound advice given, even by a child is acceptable. The other one (an improper or incorrect advice), given even by the Creator, is to be discarded like a straw.

युक्तियुक्तम्, वचनम्, अन्यत् & उपादेयम्- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of युक्तियुक्त- a correct
scheme or a fit answer- युक्ति- (स्त्री. लिं.)- a fit or correct plan or scheme- युक्तम्- having,
possessing- युक्त्या युक्त- युक्तियुक्त- तृ. तत्पुरुष स., वचन- advice, counsel, saying, अन्यत्-
other, another & उपादेय- (also उपादातव्य & उपादानीय)- acceptable, receivable- कर्मणि

विधर्थ धा. सा. वि. of उपा+दा-आ. प.- (दा- ददाति-दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant), बालकात्-
पु. लिं. पं. वि. ए. व. of बालक- child, boy, अपि- अव्यय- even, also, and, - पद्मजन्मना- पु. लिं.
तृ. वि. ए. व. of पद्मजन्मन्- यस्य जन्मन् पद्मे भवति सः- बहुत्रीहि स..- Brahma, Creatorजन्मन्-
Birth, Life उक्तम्, तृणम्, त्याज्यम्- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व. of उक्त- said, spoken- क. भू-
धा. वि. of वच्-वक्ति २ ग. प. प. to say, speak, तृण- straw, grass, त्याज्य- (also त्यक्तव्य &
त्यजनीय) discard-able, reject-able- कर्मणि विधर्थ धा. सा. वि. of त्यज्- त्यजति- १ ग. प. प. to
leave, dismiss, let go, इव- अव्यय- like, similar to

**वरमहिमुखे क्रोधाविषे करौ विनिवेशितौ
विषमपि वरं पीत्वा सुप्तं कृतान्तनिवेशने।
गिरिवरतटान्मुक्तश्चात्मा वरं शतधा कृतो
न तु खलजनावाप्तैरर्थे: कृतं हितमात्मनः॥३०२॥** - सुभाषितावलि श्लोक- ४५६

विनिवेशितौ करौ, क्रोधाविषे अहिमुखे, वरे (स्तः) । विषम् अपि पीत्वा कृतान्तनिवेशने सुप्तम् वरम्
(अस्ति) । गिरिवरतटात् मुक्तः आत्मा शतधा कृतः च वरम् (अस्ति) । (किन्तु) खलजनावाप्तैः अर्थैः
आत्मनः हितम् कृतम् न तु वरम् (अस्ति)॥

It is better to place both hands in mouth of an angry snake. After drinking poison, it is also better to sleep in the home of God of death. It is preferable to fall off from the slope of the tallest of mountain and get shattered into hundred pieces. However, it is certainly not worth to promote self-interest by getting wealth from a wicked person.

क्रोधाविषे, अहिमुखे & कृतान्तनिवेशने -all in -स. वि. ए. व. of क्रोधाविष्- one who is full of anger- क्रोध- anger, आविष्- engulfed, covered, possessed- क. भू. धा. वि. of आ+विश्-
(विश्-विशति-ते ६ ग. उ. प. to sit, stay, reside- क्रोधेन आविष्:- तृ. तत्पुरुष स.), अहिमुख-
mouth of a snake- अहि-(पु. लि.) snake, serpent, मुख- mouth- अहे: मुखम् - ष. तत्पुरुष स.,
कृतान्तनिवेशन- house of God of death- कृतान्त- God of death, निवेशन- house, abode-
कृतान्तस्य निवेशनम्- ष. तत्पुरुष स., करौ & विनिवेशितौ- प्र. वि. द्वि. व. of कर-(पु/न. लिं.)- hand
& विनिवेशित- placed, rested- प्रयोजक क. भू. धा. वि. of विनि+विश्- ६ ग. प. प., वरम्- अव्यय-
better than, preferable to, विषम्, सुप्तम् - न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of विष- poison, सुप्त- slept-
क. भू. धा. वि. of स्वप्-स्वप्निति २ ग. प. प. to sleep, अपि- अव्यय- even, also, पीत्वा- after
drinking- पू. का. वा. त्वान्त धा. सा. अव्यय of पा-पिक्ति १ ग. प. प. to drink, गिरिवरतटात्- पं.
वि. ए. व. of गिरिवरतट- high mountain ridge- गिरि-पु. लिं.- mountain, hill, वर-adjctv- best,
excellent, टट- slope, declivity- गिरिषु वरः -सप्तमी तत्पुरुष स. गिरिवरः - गिरिवरस्य टटः -
गिरिवरतटः -both ष. तत्पुरुष स., मुक्तः आत्मा & कृतः all पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of मुक्त- set free,
abandoned, released- क. भू. धा. वि. of मुच्- मुंचति-ते ६ ग. उ. प., आत्मन्- oneself, soul &
कृत- done, made- क. भू. धा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, शतधा-
अव्यय- into a hundred pieces, च- and, खलजनावाप्तैः & अर्थैः - पु/न. लिं. तृ. वि. ब. व. of

खलजनावाप्त- obtained from wicked person- खल- wicked जन-person, अवाप्त- got, obtained- क. भू. धा. वि. of अव+ आप्- (आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to obtain, get & अर्थ- wealth, money, आत्मनः- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of आत्मन्- self, हितम् & कृतम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of हित- well-being, interest, benefit- क. भू. धा. वि. of हि-हिनोति ५ ग. प. प. to gratify, please, promote cast, & कृत- see above, न- no,not, तु- अव्यय- but, on the other hand

**वरं वनं वरं भैक्ष्यं वरं भारोपजीवनम् ।
पुंसां विवेकहीनानां सेवया न धनार्जनम्॥३०३॥** -सुभाषित रत्न भाण्डागारं

वनम् वरम् (अस्ति), भैक्ष्यम् वरम् (अस्ति), भारोपजीवनम् वरम् (अस्ति) । विवेकहीनानाम् पुंसाम् सेवया धनार्जनम् न (तु) ॥

It is better to live in a forest, live on charity, or survive by carrying heavy load than earning money by serving inconsiderate persons.

वनम्, भैक्ष्यम्, भारोपजीवनम् & धनार्जनम्- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व. of वन-forest, भैक्ष्य- (also भिक्षितव्य & भिक्षणीय)- food obtained by begging, alms, charity- कर्मणि विध्यर्थ धा. सा. वि. of भिक्षा- भिक्षते १ ग. आ. प. to beg, to ask for, भारोपजीवन- living on earnings by carrying head load- भार- head load, weight, उपजीवन- living, subsistence (जीव- जीवति १ ग. प. प. to be alive)- भारेण (भार वहनेन) उपजीवनम्- तु. तत्पुरुष स. & धनार्जन- acquisition of wealth- धन-wealth, property, money, अर्जनम्- अर्जनम्- acquisition, getting (अर्ज- अर्जति १ ग. प. प. to procure, earn), धनस्य अर्जनम्- अर्जनम्-ष. तत्पुरुष स., वरम्- अव्यय- better than, preferable to, न- no, not, विवेकहीनानाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of विवेकहीन- inconsiderate, devoid of judgement- विवेकेन हीनः- तु. तत्पुरुष स.-विवेक- consideration, judgement, हीन- devoid of, lacking- क. भू. धा. वि. of हा-जहाति २. ग. प. प. to leave, abandon, give up, & पुंसाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of पुन्स्. सेवया- स्त्री. लिं. तु. वि. ए. व. of सेवा - service, dependence- (सेव- सेवते १ आ. प. to serve, attend to)

**वृद्धस्य वचनं ग्राह्यमापत्काले हृयुपस्थिते ।
सर्वत्रैवं विचारेण नाहारेऽपि प्रवर्तनम्॥३०४॥**

वृद्धस्य वचनम् आपत्काले उपस्थिते हि ग्राह्यम् (अस्ति)। एवम् सर्वत्र विचारेण आहारे अपि न प्रवर्तनम् (भवति) ॥

One should accept the counsel of elders only at time of crisis. If one does it all the time, it may not be possible to take even normal food!

वृद्धस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of वृद्ध- old, aged, wise, learned, great- क. भू. धा. वि. of वृध्- वर्धते- १ ग. आ. प. to grow, increase, वचनम् & ग्राह्यम्- न. लि. द्वि. वि. ए. व. of वचन- advice, saying, counsel & ग्राह्य- (also ग्रहणीय & ग्रहितव्य) -to be accepted, held - कर्मणि विध्यर्थ धा. सा. वि. of ग्रह- गृह्णाति- गृह्णीते १ ग. उ. प. to take, hold, accept, आपल्काले, उपस्थिते & आहारे- स. वि. ए. व. of आपल्काल- time of adversity, distress- आपद- calamity, danger, काल- time- आपदः कालम्- ष. तत्पुरुष स., उपस्थित- arrived, present- क. भू. धा. वि. of उप+स्था- (स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stay, stand) & आहार- food, हि- अव्यय- even, indeed, एवम्- in this manner or way, thus, सर्वत्र- अव्यय- everywhere, at all times, विचारेण- by asking तृ. वि. ए. व. of विचार- enquiry, asking, अपि- अव्यय- even, also, न- no, not, प्रवर्तनम्- moving forward, happening, commencement

**शुकवद्वाषणं कुर्यात्बकवद्ध्यानमाचरेत्।
अजवच्चर्वणं कुर्यात् गजवत्स्नानमाचरेत्॥३०५॥**

शुकवत् भाषणम् कुर्यात्, बकवत् ध्यानम् आचरेत्, अजवत् चर्वणम् कुर्यात्, गजवत् स्नानम् आचरेत्॥

One should talk (sweet) like a Parrot, one should meditate (with concentration) like a Crane, one should chew (relish his food) like a Goat and one should enjoy his bath like an Elephant.

शुकवत्- like a parrot- शुक- parrot- वत्- prefix indicates similarity, likeliness, बकवत्- like a crane, अजवत्- like a goat, गजवत्- like an elephant भाषणम्, ध्यानम्, चर्वणम्, स्नानम्- all न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of भाषण- talking, speech- (भाष-भाषयति-ते १० ग. उ. प.), ध्यान- meditation (धै-ध्यायति १ ग. प. प.), चर्वण- chewing, eating, relishing- (चर्व-चर्वति-१ ग. प. प), स्नान- bathing- (स्ना-स्नाति २ ग. प।प.), कुर्यात् - shall do & आचरेत् -shall observe, -प. प. विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. & आ+चर्- to perform, to conduct- (चर्- चरति १ ग. प. प.)

**शुभं वा यदि वा पापं द्वेष्यं वा यदि वा प्रियम्।
अपृष्टस्तस्य तद् ब्रूयाद्यस्य नेच्छेत्पराभवम् ॥३०६॥** -महाभा. विदुरनीति ३४-४

यस्य पराभवम् न इच्छेत्, (कश्चित्) तद् अपृष्टः ब्रूयात्, यदि तस्य शुभम् वा पापम् वा (भवेत्), यदि द्वेष्यम् वा प्रियम् वा(भवेत्)॥

One should speak out, even without asking, good or bad, agreeable or disagreeable, to someone, whose downfall he does not wish to see,

यस्य- whose & तस्य- his- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्- who, what, which & तद्- that, it, न- no, not, इच्छेत् & ब्रूयात्- both प. प. विध्यर्थं तृ. पु. ए. व. of इष् -इच्छति ६ ग. प. प. to wish, desire & ब्रू- ब्रवीति-ब्रूते २ ग. उ. प. to tell, speak, शुभम्, पापम्, द्वेष्यम्, प्रियम्, तद् & पराभवम्- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of शुभ- adjctv- good auspicious, happy, पाप-adjctv- evil, sinful, evil द्वेष्य-(also द्वेषितव्य, द्वेषनीय) disagreeable, hostile, hateful- कर्मणि विध्यर्थं धा. सा. वि. of द्विष्- द्वेष्टि २ ग. प. प. to hate, dislike, प्रिय- adjctv- agreeable loving, likable, तद्- that, it & पराभव- adjctv- defeat, downfall, यदि- अव्यय- if, in case, वा-अव्यय- or, and, अपृष्टः- पु. लिं. प्र. वि. ए. of अपृष्ट- unasked- न पृष्ट- नज्जतत्पुरुष स.-पृष्ट- क. भू धा. वि. of प्रच्छ-पृच्छति ६ ग. प. प. to ask, question, seek

**आसंयोगात्पापकृतामपापांस्तुल्यो दण्डः स्पृशते मिश्रभावात्।
शुष्केणार्द्धं दह्यते मिश्रभावात्र मिश्रः स्यात्पापकृद्धिं कथंचित्॥३०७॥**

पाठभेदः

असंत्यागात्पापकृतामपापांस्तुल्यो दण्डः स्पृशते मिश्रभावात्।
शुष्केणार्द्धं दह्यते मिश्रभावात्समात्पापैः सह सन्धिं न कुर्यात्॥ -महाभा. विदुरनीति ३४-७
पापकृताम् आसंयोगात् (असंत्यागात्) अपापाम् मिश्रभावात् तुल्यः दण्डः स्पृशते। शुष्केण
मिश्रभावात् आर्द्धम् दह्यते। पापकृद्धिः न कथंचित् मिश्रः स्यात्। (तस्मात् पापैः सह सन्धिम् न कुर्यात्)
॥

By associating with (or not disassociating with) an evil person, even righteous persons are punished with same punishment. Even wet things, in association with dry things, are burnt when they catch fire. So one should never mix with the sinners (So one should avoid the company of bad people.)

पापकृताम् & अपापाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of पापकृत्- who has sinned- पाप- sin, crime कृत्- one who has done (कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do)- पापम् करोति इति- उपपद तत्पुरुष स., & अपापन्- unsinned- न पापन्- नज्जतपुरुष स.-पापन्- one who has sinned, आसंयोगात्, असंत्यागात्, तस्मात् & मिश्रभावात्- पं. वि. ए. व. of आसंयोग- by being in contact - आ- a particle prefixed indicates nearness, towards & संयोग- contact, meeting, असंत्याग- by not disassociating- न संत्याग- नज्जतपुरुष स.- संत्याग- disassociating, तद्-that & मिश्रभाव- (by mistake) due to mixing- मिश्र- adjctv- mixed, mingled, भाव- being, existing- मिश्रः भावः -कर्मधारय स., तुल्यः दण्डः मिश्रः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of तुल्य- (also तोलितव्य & तोलनीय)- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of तुल- तोलति १ ग. प. प. to weigh, compare, consider, दण्ड- punishment, मिश्र- adjctv- mixed, mingled, , स्पृशते (स्पृश्यते) & दह्यते- वर्त. कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of स्पृश्- स्पृशति ६ ग. प. प. to touch adhere, cling & दह- दहति १ ग. प. प. to burn, शुष्केण- तृ. वि. ए. व. of शुष्क- dry, आर्द्धम्- न. लि. प्र. वि. ए. व. of आर्द्र- wet, moist, पापकृद्धिः- -पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of पापकृत्- who has sinned- न- no, not,

कथंचित्- sometimes- न कथंचित् -never, स्यात् & कुर्यात्- प. प. विध्यर्थ तृ. वि. ए. व. of अस्-
अस्ति २ ग. प. प. to be, exist & कृ- -करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, पापैः - तृ. पु. ब. व. of
पापन् - one who has sinned, सह- अव्यय-with, सन्धिम्- द्वि. वि. ए. व. of सन्धि- union,
connection

**श्रोतव्यं खलु वृद्धानामिति शास्त्रनिदर्शनम् ।
न त्वेव ह्यतिवृद्धानां पुनर्बाला हि ते मताः॥३०८॥** -महाभा. उद्योग १६८

वृद्धानाम् (वचनम्) श्रोतव्यम् इति खलु शास्त्रनिदर्शनम् (अस्ति)। न तु एव हि अतिवृद्धानाम् !
ते पुनर्बालाः हि मताः (सन्ति) ॥

'One must listen to the elders'. Thus is the command of scriptures. However, that does not apply to very old people. It is believed that they are in their second childhood.

Did we not do a subhashit that said: "If it is a good advice, take it even from a child?"
वृद्धानाम् & अतिवृद्धानाम् - पु. लिं. ष. वि. ब. व. of वृद्ध- old, learned, wise- क. भू. धा. वि. of
वृध्- वर्धते १ ग. आ. प. to grow, increase & अतिवृद्ध- very old- अति- अव्यय- a prefix means
'very', 'too', 'exceedingly', श्रोतव्यम्- न. लि. प्र. वि. ए. व. of श्रोतव्य- (also श्रवणीय, श्रव्य &
श्राव्य) -to be listened, heard- पू. का. वा. कर्मणि वि. धा. सा. वि. of श्रु- श्रृणोति ५ ग. प. प. to
listen hear, इति- अव्यय- thus, so, खलु- अव्यय- indeed, surely, शास्त्रनिदर्शनम्- न. लिं. प्र.
वि. ए. व. of शास्त्रनिदर्शन- injection of scriptures- शास्त्र- scripture, science, sacred
precept, निदर्शन- injection, rule, command- शास्त्रस्य निदर्शनम्- ष. तत्पुरुष स., न- no, not,
तु- but, on the other hand, एव- अव्यय- just, quite, exactly, हि- अव्यय- surely, indeed, ते-
they पुनर्बालाः -persons in second their childhood & मताः (persons) considered- all in पु.
लिं. प्र. वि. ब. व. of -तद्- he, पुनर्बाल- again child- पुनर्- अव्यय- again, once more, बाल-
child, young boy- पुनः बालः इति- पुनर्बालः -उपपद तत्पुरुष स. & मत-thinking, considered
opinion- क. भू. धा. वि. of मन्-मन्यते ४ ग. आ. प. & मनुते ८ ग. आ. प. to think, believe,
suppose

**सेवितव्यो महावृक्षः फलच्छायासमन्वितः ।
यदि दैवात्फलं नास्ति छाया केन निवार्यते ॥३०९॥** - हितोपदेश, विग्रह

फलच्छायासमन्वितः महावृक्षः सेवितव्यः (भवति)। यदि दैवात् (तस्मिन्) फलम् न अस्ति, (तस्य)
छाया केन निवार्यते?

One should attend to any huge tree endowed with fruits and shade. If one is not destined to get its fruits, who can take away its shade?

फलच्छायासमन्वितः & महावृक्षः- both पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of फलच्छायासमन्वित- one which has fruits and shade- फल- fruit, छाया- shade, shadow, फलानि च छाया च -फलच्छाया-द्वंद्व स.- समन्वितः - endowed with, full of, possessing- क. भू. धा. वि. of सं+अनु+इ- (इ-एति २ ग. प. प. to go, to come to,)- फलच्छायया समन्वितः - फलच्छायासमन्वितः -तृ. तत्पुरुष स., & महावृक्ष- huge tree- महत्- adjctv- great, big, huge, ample- वृक्ष- tree- महान् वृक्षः - कर्मधारय स.). & सेवितव्य- (also सेवनीय & सेव्य)- to be served, to be taken refuse at -कर्मणि विधर्थ धा. सा. वि. of सेव्-सेवते- १ ग. आ. प. to serve, attend to, यदि- अव्यय- if, in case, दैवात्- by chance, prudence, fate- न. लिं. पं. वि. ए. व. दैवम्, फलम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of फल- fruit, न- no, not, अस्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्- २ ग. प. प. to be, exist, केन- by whom-पु/न. लिं. तृ. वि. ए. व. of किम्- who, निवार्यते- gets averted from, kept away from- प्रयोजक कर्मणि प्रयोग (causal passive usage) तृ. पु. ए. व. of नि+वृ- (वृ-वरति-ते १ ग. उ. प. to choose, select- also ५ ग. उप & ९ ग. उ.प.)

स्थानेष्वेव नियोज्यन्ते भृत्याश्वाभरणानि च।

नहि चूडामणि पादे नूपुरं मूर्ध्नि धार्यते॥३१०॥ -हितोपदेश श्लो. ७१
पाभे: मूर्ध्नि धार्यते- शिरसा कृतम्।

भृत्याः च आभरणानि च स्थानेषु एव नियोज्यन्ते। चूडामणिः पादे,(तथा) नूपुरम् मूर्ध्नि न हि धार्यते।
(शिरसा कृतम्।) ॥

Servants as well as ornaments are assigned at their appointed places. A jewel that is worn on the head, is not placed on the foot and an anklet is not worn on the head.

भृत्याः & आभरणानि- प्र. वि. ब. व. of भृत्य- (पु. लिं.)- servant, anyone required to be supported- (also भर्तव्य, भरणीय & भार्य)- कर्मणि विधर्थ धा. सा. वि. of भू- भरति-ते १ ग. उ. प. & बिभर्ति-बिभृते ३ ग. उ. प. - to support, fill, bear, maintain & आभरण- (न. लिं.)- ornament, च-and, स्थानेषु- न. लिं. स. वि. ब. व. of स्थान- place, seat, position, एव- अव्यय- just, only, नियोज्यन्ते- get placed, appointed -कर्मणि प्रयोग वर्त. तृ. पु. ब. व. of नि+युज् -युज्-युनक्ति-युंक्ते ७ ग. उ. प. to join, connect, furnish), न- no, not, हि- अव्यय- indeed, surely, चूडामणिः -पु/स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. - a jewel that is worn on the head & नूपुरम्- पु. लि. द्वि. वि. ए. व. of नूपुर- anklet, पादे & मूर्ध्नि- पु. लिं. स. वि. ए. व. of पाद- foot & मूर्धन्- forehead, head in general, धार्यते- कर्मणि प्रयोग वर्त. तृ. पु. ए. व. of धृ- धरति १ ग. प. प. to bear, hold, carry, शिरसा- न. लि. तृ. वि. ए. व. of शिरस्- head, top, कृतम्- पु. लि. द्वि. वि. ए. व. of कृत- done, made, placed- क. भू. धा. वि. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make

**अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं
तथाऽरसं नित्यमगन्धवच्च यत्।**

अनाद्यनन्तं महतः परं ध्रुवं

निचाय्य तन्मृत्युमुखात् प्रमुच्यते ॥३१॥ - कठोपनिषद् १. ३. १५

यद्, अशब्दम्, अस्पर्शम्, अरूपम्, अव्ययम् तथा अरसम्, नित्यम्, अगम्यवत् च अनादि-अनन्तम्, महतः परम्, ध्रुवम् निचाय्य (च अस्ति) , तद् मृत्युमुखात्(आत्मानम्) प्रमुच्यते।

He, who has realized that (Atman), one which is silent, without touch, without form, inexhaustible, without taste, without smell,without beginning, without end, the supreme among all great beings and unchanging, is freed from the jaws of death.

यद् - which, what & तद्-that - न. लिं. प्र. वि. ए. व. अशब्दम्- silent, soundless -शब्द- sound, word, अस्पर्शम्- not possible to touch, touchless- स्पर्श- touch, अरूपम्- formless- रूप- figure, form, अव्ययम्- inexhaustible- व्यय- spend, diminish, अरसम्- tasteless- रस- taste, flavour, relish, अगम्यवत् - one without smell, odorless- अगम्य- odorless- वत् suffix connotes 'like', 'similar to' अनादि- having no origin & अनन्तम्-having no end- अनादि च अनन्तम् च -अनाद्यनन्तम् -द्वंद्व स.-all above नज्जतपुरुष स. (न शब्द- अशब्द etc), नित्यम्- ever existing- all above in- न. लिं. प्र. वि. ए. व., च-and, तथा- अव्यय- similarly, likewise, महतः- पु/न. लिं. ष. वि. ए. व. of महत्- great, big, परम्- beyond, great & ध्रुवम् -steady, firm, perpetual - both न. लिं. प्र. वि. ए. व., निचाय्य- having understood fully, having realized- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of नि+चाय् १ ग उ. प. -(चाय्- चायति-ते - to observe or discern, to have true insight), मृत्युमुखात्- पं. वि. ए. व. of मृत्युमुख- mouth or face of death - मृत्यु- death, मुख- mouth or face- मृत्योः मुखम्- ष. तपुरुष स., प्रमुच्यते- gets liberated - कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of प्र+मुच्- (मुच्-मुंचति-ते ६ ग. उ. प. to set free, release, let go)

एको देवः सर्वभूतेषु गूढः

सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा ।

कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः

साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च ॥३२॥ - श्वेताश्वतरोपनिषद् ६.११

देवः (ब्रह्म), एकः, सर्व-भूतेषु गूढः, सर्व-व्यापी, सर्वभूत- अन्तरात्मा, कर्म-अध्यक्षः, सर्वभूत- अधिवासः, साक्षी, चेता, केवलः, निर्गुणः च (अस्ति) ॥

There is only one God(Brahma), hidden in all living beings, omnipresent, innermost soul of all living beings, controller of all happenings, abode of all living beings, all witnessing, all consciousness, absolute and attribute-less.

सर्वभूतेषु- पु/न. लिं. स. वि. ब. व. of सर्वभूत- all living beings, सर्व- pronominal adjctv- all, entire, भूत- living being- क. भू. धा. वि. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, to exist- सर्वाः (सर्वाणि) भूताः (भूतानि)- सर्वभूत- उपपद तत्पुरुष स., देवः- God, गूढः -one who is in a hidden form - (गूढः क. भू. धा. वि. of गुह्- गूहति- ते १ ग. उ. प. to hide, cover, keep secret), एकः -one, single, सर्वव्यापी- omnipresent, spread everywhere- (सर्वे व्याप्तः इति - स. तत्पुरुष स.), सर्वभूतान्तरात्मा- innermost soul of all living beings- (अन्तरात्मा- innermost soul- अन्तर्- अव्यय- inner, within, आत्मन्- पु. लिं.- soul, spirit- सर्वभूतानाम् अन्तरात्मा- ष. तत्पुरुष स.), कर्माध्यक्षः- master/ controller of all happenings (कर्म- कर्मन्- deed, action, performance- अध्यक्षः - chair person, head- कर्मणाम् अध्यक्षः- ष. तत्पुरुष स.), सर्वभूताधिवासः- abode of all living beings- (अधिवासः- abode, residence- सर्वभूतानाम् अधिवासः- ष. तत्पुरुष स.), साक्षी- (साक्षिन्)- witness, observer, testifier, चेता- (चेतस्- न. लिं.)- Consciousness, thinking faculty, केवलः -adjctv- absolute, pure, perfect, निर्गुणः- devoid of any properties, attributes - निर्- अव्यय- without, devoid of, गुण- quality, property, attributes -all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., च- and

कुर्वन्नेवेह कर्माणि जिजीविषेत् शतं समाः।

एवं त्वयि नान्यथेतोऽस्ति न कर्म लिप्यते नरे ॥३१३॥ -ईशावास्योपनिषद् अ. १. २

इह कर्माणि कुर्वन् एव जिजीविषेत् शतम् समाः, त्वयि इतः एवम् अन्यथा न अस्ति। कर्म नरे न लिप्यते ॥

In this world, carrying out duties, one should wish to live hundred years. Here, there is no other choice. The work done does not taint the doer.

इह- अव्यय- here, in this world, कर्माणि- न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of कर्मन्- work deed, duty, कुर्वन्- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of कुर्वत्- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of कृ- करोति -कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, एव- अव्यय-just, just so, only, जिजीविषेत्- विध्यर्थ प. प. तृ. पु. ए. व. of जिजीविष्- (जीव+ईष)-wish to live- (desiderative), शतम्- hundred, समाः -प्र. वि. ब. व. of समा- a year, त्वयि- in you स. वि. ए. व. of युष्मद्- you, इतः (इतस्)- अव्यय- from here, hence, this, एवम्- अव्यय- thus, so, in this manner or way, अन्यथा- अव्यय- otherwise, in another way or manner, न- no, not, अस्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्-२. ग. प. प. to be, to exist, कर्म- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of कर्मन्- work, नरे- पु. लिं. स. वि. ए. व. of नर- man, person, लिप्यते- gets besmeared, tainted, contaminated -कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of लिंप्- लिंपति- ते ६ ग. उ. प. to smear, cover

मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं च महेश्वरम्।

तस्यावयवभूतैस्तु व्याप्तं सर्वमिदं जगत् ॥३१४॥ -श्वेताश्वतरोपनिषद् ४. १०

मायाम् तु प्रकृतिं विद्यात्। मायिनम् च महेश्वरम्(विद्यात्)। इदम् सर्वम् जगत् तस्य अवयवभूतैः तु व्याप्तम् (अस्ति) ॥

One should know Maya to be entire Nature (animate and inanimate beings) and the creator of Maya to be the Almighty God. This whole universe is occupied by beings as limbs of His body.

मायाम्, प्रकृतिम्, मायिनम् & महेश्वरम् - द्वि. वि. ए. व. of माया- (स्त्री.लिं.)- illusion, the powerful force that creates the cosmic illusion that the phenomenal world is real . प्रकृति- (स्त्री.लिं.) nature, natural form, मायिन्- (पु. लि.) creator of illusion (माया) & महेश्वर- (पु. लि.) Grand Master, Almighty God- महान् ईश्वरः - कर्मधारय स.), तु- अव्यय- but, on the other hand, विद्यात्- विद्यर्थं तृ. पु. ए. व. of विद्- वेति २ ग. प. प. to know, understand, इदम्- this it, सर्वम्- entire, all, जगत् & व्याप्तम्- fully occupied -(व्याप्त- क. भू. धा. वि. of वि+आप्-आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get, obtain)-all in न. लि. प्र. वि. ए. व., तस्य- his, its- पु/न. लि. ष. वि. ए. व. of तद्- he, it, अवयवभूतैः- by things which are like body parts- पु/न. लि. तृ. वि. बहु व. of अवयवभूत- things, as if members of the body (limbs) अवयव- limbs अवयवः एव भूतः - कर्मधारय स.- born from भूत - being

**यथा नद्यः स्यन्दमानाः समुद्रेऽस्तं गच्छन्ति नामरूपे विहाय।
तथा विद्वान्नामरूपाद्विमुक्तः परात्परं पुरुषमुपैति दिव्यम्॥३१५॥** -मुण्डकोपनिषद् ३.२.८

स्यन्दमानाः नद्यः यथा समुद्रे, नामरूपे विहाय, अस्तम् गच्छन्ति, तथा विद्वान्, नामरूपात् विमुक्तः, परात्परम् दिव्यम् पुरुषम् उपैति ॥

The rivers, gushing forward, shed their names and forms and merge with the sea. Similarly, the enlightened person, free from his name and identity, merges with the Divine Supreme Being.

स्यन्दमानाः & नद्यः -स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of स्यन्दमान- flowing, gushing forward- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of स्यन्द्- स्यन्दते १ ग. आ. प. to flow, trickle, ooze & नदी- river, यथा- in which way, how & तथा- in that way, thus- both अव्यय, समुद्रे- पु. लि. स. वि. ए. व. of समुद्र- sea, ocean, नामरूपे- न. लि. द्वि. वि. द्वि. व. & नामरूपात्- न. लि. पं. वि. ए. व. of नामरूप- नाम- name, रूप- figure, form, नामम् च रूपम् च- द्वंद्व स., विहाय- after loosing, shedding- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of वि+हा- (हा-जहाति २ ग. प. प. to leave, abandon), विद्वान् & विमुक्तः- पु. लि. प्र. वि. ए. व. of विद्वस्- adjctv- wise, learned, scholar & विमुक्त- liberated, got rid of- क. भू. धा. वि. of वि+मुच्- (मुच्- मुंचति-ते ६ ग. उ. प. to set free, quit, give up), अस्तम्, परात्परम्, दिव्यम् & पुरुषम् - पु. लि. द्वि. वि. ए. व. of अस्त- end, decline,

cease- क. भू. धा. वि. of अस्-अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist, परात्पर- the supreme, greatest- परम्- adjctv-न. लिं. प्र. वि. ए. व of- पर- beyond, utmost, in a high degree & परात्- न. लिं. पं. वि. ए. व of- पर- परात् परम्- supreme, दिव्य- Divine, पुरुष- Being, man, गच्छन्ति-go वर्त. तृ. पु. ब. व. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go & उपैति- approaches, reaches- वर्त. तृ. पु. ए. व. of उप +इ- (इ-एति २ ग. प. प. to go)

अर्थातुराणां न गुरुन्बन्धुः

कामातुराणां न भयं न लज्जा ।

चिन्तातुराणां न सुखं न निद्रा

क्षुधातुराणां न रुचिर्वेला ॥३१६॥- गरुडपुराणम्

अर्थातुराणाम् न गुरुः न बन्धुः (अस्ति)। कामातुराणाम् न भयम् न लज्जा (अस्ति)। चिन्तातुराणां न सुखम् न निद्रा (अस्ति)। क्षुधातुराणाम् न रुचिः न वेला (भवति)॥

The people running after wealth have neither teacher nor brother. Those longing for physical pleasures have neither fear nor shame. Those always worried have neither happiness nor sleep. Those stricken with hunger do not care about the taste or for the time.

अर्थातुराणाम्, कामातुराणाम्, चिन्तातुराणाम् & क्षुधातुराणाम्- all पु. लिं. ष. वि. ब. व. of अर्थातुर- One who is desperate in earning wealth- अर्थ- (पु/न. लिं.) money, wealth, purpose- आतुर- adjctv- afflicted, sick, over anxious - अर्थेण आतुरः, कामातुर- One who is stricken with love- काम- love, desire, wish - कामेन आतुरः, चिन्ता तुर- One who is constantly worried- चिन्ता- (स्त्री. लिं.) worry- चिन्तया आतुरः & क्षुधातुर- One who is stricken with hunger- क्षुधा- (स्त्री. लिं.) hunger- क्षुधया आतुरः -all in तृ. तत्पुरुष स., न- no, not, गुरुः- teacher, elder & बन्धुः -brother, relative-both in पु. लि. प्र. वि. ए. व., भयम्-fear, dread & सुखम् - happiness, pleasure- both in न. लि. प्र. वि. ए. व., लज्जा- shame, modesty, निद्रा- sleep, रुचिः - taste, liking, interest, वेला- time, interval of repose- all in- स्त्री. लि. प्र. वि. ए. व.

उत्तमा आत्मना ख्याताः पितुः ख्याताश्च मध्यमाः ।

अधमा मातुलात्ख्याताः श्वशुराच्चाधमाधमाः ॥३१७॥

आत्मना ख्याताः उत्तमाः (सन्ति)। पितुः ख्याताः च मध्यमाः (सन्ति)।

अधमाः मातुलात् ख्याताः (सन्ति)। श्वशुरात् (ख्याताः) च अधमाधमाः (सन्ति)॥

People who earn their reputation on their own are the best. Common people are known due to the achievements of their father. Low level people use their maternal uncle's

name for their recognition. However, the ones who use their father-in-law for being known are in the lowest category.

आत्मना- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of आत्मन्- self, one's own, पितुः; मातुलात् & श्वशुरात्- पु. लिं. पं. वि. ए. व. of पितुः- father, मातुल- maternal uncle & श्वशुर- father-in-law, ख्याताः उत्तमाः
मध्यमाः अधमाः & अधमाधमाः - all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of ख्यात- known, famous, celebrated- क. भू. धा. वि. of ख्या- ख्याति २ ग. प. प. to be known, famous, उत्तम- the best, greatest, मध्यम- moderate, middle, अधम- mean, bad, & अधमाधम- the meanest- अधमेषु अधमः - स. तत्पुरुष स.

**उपकर्तुं यथा स्वल्पः समर्थो न तथा महान्।
प्रायः कूपस्तृषां हन्ति न कदापि तु वारिधिः॥३१८॥** -सुभाषितमञ्जरी

यथा स्वल्पः उपकर्तुं समर्थः (अस्ति), तथा महान् (शक्तः) न (भवति)। कूपः प्रायः तृषाम् हन्ति। वारिधिः तु (तृषाम् हर्तुम् समर्थः) न कदापि (भवति) ॥

The way people with moderate means can help others; the people with plenty cannot. A small well generally quenches our thirst, but an ocean can never.

यथा- in which way or manner & तथा- in that way, in that manner- both अव्यय, स्वल्पः- one who is with little means, poor, समर्थः- one who is capable of, strong, कूपः- well वारिधिः - ocean-(वारि-water -न. लिं. & धिः -store वारिणः धिः- ष. तत्पुरुष स.) & महान् (महत्)- great, well to do- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., प्रायः (प्रायस)- अव्यय mostly, generally, probably, उपकर्तु- to be able to help, oblige - तुमन्त- हेत्वार्थक धा. सा. अव्यय of उप+ कृ- (कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make), न- no, not, तृषाम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of तृषा- thirst, हन्ति- kills, quenches- वर्त. तृ. पु. ए. व. of हन्- २ ग. प. प. to kill, strike, कदा- अव्यय- when, at which time- कदा+ अपि- कदापि- at sometime- न कदापि-never, तु- अव्यय- but, on other hand

**कश्चित् तरति काष्ठेन सुगम्भीरां महानदीम्।
स तारयति तत् काष्ठं स च काष्ठेन तार्यते॥३१९॥** -महाभा. शान्ति. अ. १३८.६२

कश्चित् सुगम्भीराम् महानदीम् काष्ठेन तरति। सः तत् काष्ठम् तारयति। सः च काष्ठेन तार्यते॥

Someone crosses a deep, big river with the help of a log. (In doing so) he also enables that log to cross the river. (At the same time), he is taken across the river by that log.

(In this subhaashit, the need for mutual interdependence for survival is brought out).

कश्चित् -(कः+चित्)- some one, certain person & सः (तद्)- he, that person-both in- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., सुगम्मीराम्, महानदीम्, तद् & काष्ठम्-all in द्वि. वि. ए. व. of सुगम्मीरा- (स्त्री. लिं.)- very deep- (सु- अव्यय- prefix indicates enhancement, very, huge)- गम्मीर or गभीर- adjctv- deep, sagacious, profound, महानदी- (स्त्री. लिं.)- big river - (महती नदी - कर्मधारय स.), तद्-that, it- (न. लिं.), काष्ठ- (न. लिं.) log, wood, काष्ठेन- by the log- तृ. वि. ए. व. of काष्ठ, तरति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of तृ(दीर्घ)- १ ग. प. प. to cross over, float, swim, तारयति- प्रयोजक (causal) वर्त. तृ. पु. ए. व. of तृ(दीर्घ) & तार्यते- कर्मणि प्रयोग (passive) वर्त. तृ. पु. ए. व. of तृ(दीर्घ), च- and

**गुरुं प्रायोजनोद्देशादर्चयन्ति न भक्तितः।
दुग्धदात्रीति गौ गेहे पोष्यते न तु धर्मतः॥३२०॥**

(स्वार्थिनः) गुरुम् प्रायोजन-उद्देशात् अर्चयन्ति, न भक्तितः (अर्चयन्ति)। (मनुष्यः) , गेहे गौः, दुग्धदात्री इति, पोष्यते, न तु धर्मतः॥

(Selfish persons) honor their teacher with for their own benefit; not because of any reverence. (One) maintains a cow at home because of milk only and not for its holiness in scriptures.

गुरुम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of गुरु- teacher, elder, father, प्रायोजनोद्देशात्- पु/न. लिं. पं. वि. ए. व. of प्रायोजनोद्देश- an intention to derive benefit- प्रायोजन- with a motive, cause, utility, use, उद्देश- intention, motive- प्रायोजनस्य उद्देशः- ष. तत्पुरुष स., अर्चयन्ति- indulge in honoring, worshiping- प्रयोजक वर्त. तृ. पु. ब. व. of अर्च-अर्चति-ते १ ग. उ. प. to honor, worship, न- no, not, भक्तितः- out of devotion, respect or loyalty- भक्तिः (स्त्री. लिं.) devotion, loyalty & तस्- suffix implies: thence, from that- भक्तेः तत्स्- भक्तितः- ष. तत्पुरुष स, गेहे- न. लिं. स. वि. ए. व. of गेह- house, habitation, गौः & दुग्धदात्री - स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of गौ-cow (also bull) & दुग्धदात्री- one which gives milk- दुग्धम् -milk & दात्री- (दातृ)- giver, donor- दुग्धस्य दात्री-ष. तत्पुरुष स. or दुग्धम् ददाति इति -दुग्धदात्री- उपपद तत्पुरुष स., इति- अव्यय- so, thus, for this, पोष्यते- gets nurtured, maintained- कर्मणि प्रयोग वर्त. तृ. पु. ए. व. of पुष्- पोषति १ ग. प. प., पुष्यति ४ ग. प. प. & पुष्णाति ९ ग. प. प. to nourish, bring up, support, न- no, not, तु- अव्यय- but, on the other hand, धर्मतः- because of codes of conduct, religion- धर्म- codes of conduct, religion- धर्मस्य तस्- ष. तत्पुरुष स.

**जामाता जठरं जाया जातवेदा जलाशयः।
पूरिता नैव पूर्यन्ते जकाराः पञ्च दुर्भाराः॥३२१॥ -सुभाषित रत्नाकर**

जामाता, जठरम्, जाया, जातवेदाः, जलाशयः (च) पूरिताः न एव पूर्यन्ते। (ते) पञ्च जकाराः दुर्भाः (सन्ति) ॥

It is very hard to fulfill demands of a son-in-law, stomach, wife, fire and a lake, no matter how they are filled.

जामाता-(जामात्- पु. लिं.)- Son-in-law, जठरम्- (न. लिं) stomach, जाया- (स्त्री. लिं.) wife , जातवेदाः - (जातवेदस्- पु. लिं.) -fire, जलाशयः- (पु. लिं.)- lake, reservoir- जल- water, आशय- abode, store- जलस्य आशयः - ष. तत्पुरुष स.-all in प्र. वि. ए. व., पूरिताः, पञ्च, जकाराः & दुर्भाः - all in प्र. वि. ब. व. of पूरित- having provided for, supported, satisfied- क. भू. धा. वि. of प्रयोजक- पूर्- पूर्यति-ते- (पूर्- पूर्यते ४ ग. आ. प. to fill, please, satisfy), पञ्च- (पञ्चन)- five, जकार- a word starting with ज & दुर्भ- (दुर्-भर)- difficult to fill, support, provide for- दुर- अव्यय- prefix implies 'bad', 'difficult', 'hard' (दुःखेन भरति इति- उपपद तत्पुरुष स.), न- no, not, एव-अव्यय- just, just so, mere पूर्यन्ते- वर्त. तृ. पु. ब. व. of पूर्- पूर्यते- ४ ग. आ. प. get satisfied, filled, pleased

**जामाता कृष्णसर्पश्च पावको दुर्जनस्तथा ।
उपकारं न जानाति पञ्चमो भगिनीसुतः ॥३२२॥**

जामाता, कृष्णसर्पः च पावकः दुर्जनः तथा पञ्चमः भगिनीसुतः उपकारम् न जानाति।

A son-in-law, a black snake, fire and a wicked person do not remember the obligations done to them (from time to time). The fifth one, in that line, is a sister's son.

जामाता - (जामात्)- son-in-law, कृष्णसर्पः- black snake -(कृष्ण- black, dark, सर्प- snake- कृष्णः सर्पः) & दुर्जनः- wicked person- दुष्टः जनः - both - समानाधिकरण प्रादितत्पुरुष स.), पावकः - fire, पञ्चमः- fifth one, भगिनीसुतः - sister's son- (भगिनी- sister, सुतः- son- भगिन्या: सुतः: - ष. तत्पुरुष स.)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., उपकारम्- न. लि. द्वि. वि. ए. of उपकार- obligation, help, service- धा. सा. नाम of उप+कृ- (कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make), न- no, not, जानाति- वर्त. प. प. तृ. पु. ए. व. to know- ज्ञा-९ ग. उ. प. जानाति-जानीते to understand, recognise

**अर्थिको व्याधितो मूर्खः प्रवासी परसेवकः ।
जीवन्तोऽपि मृताः पञ्च पञ्चैते दुःखभागिनः ॥३२३॥**
पाठभेदः

दरिद्रो व्याधितो मूर्खः प्रवासी नित्यसेवकः।
जीवन्तोऽपि मृताः पञ्च व्यासेन परिकीर्तिः॥

अर्थिकः (दरिद्रः), व्याधितः, मूर्खः प्रवासी, परसेवकः (नित्यसेवकः), (एते) पञ्च जीवन्तः अपि मृताः (इव इति) व्यासेन परिकीर्तिः (सन्ति) । पञ्च एते दुःखभागिनः (सन्ति) ॥

A minstrel (a poor man), a sick person, a stupid person, a traveller and a person engaged in serving others, though living, they are as good as dead- So says Vyasa Maharshi - (These five are always unhappy or in distress)

अर्थिकः -a crier or minstrel, दरिद्रः- a poor man, व्याधितः- adjctv- a sick person, मूर्खः- a stupid person, प्रवासी (प्रवासिन)- a traveller, परसेवकः- servant of others- (पर- other, another, सेवक- servant- परस्य सेवकः -ष. तत्पुरुष स.), नित्यसेवकः- constant or perpetual servant- (नित्यम्- अव्यय- daily, constantly- नित्यम् सेवते इति- नित्यसेवकः- उपपद तत्पुरुष स.)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., एते- these, पञ्च- five, जीवन्तः- living beings -(जीवन्- living- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of जीव्- जीवति १ ग. प. प. to live, to be alive), मृताः- dead beings - (मृत- dead- क. भू. धा. वि. of मृ- मरति १ ग. प. प. to die), परिकीर्तिः beings declared as (परिकीर्तिः well-declared क. भू. धा. वि. of परि+ कृ(दीर्घ)त्- १० ग. उ. प. परि कीर्तयति-ते- repeatedly mentioned, uttered) & दुःखभागिनः- unhappy or distressed beings -दुःख- distress, misery भागिन्- adjctv- sharing, having a share- दुःखस्य भागिन्- दुःखभागिन्- ष. तत्पुरुष स.- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व., अपि- अव्यय- also, despite of, व्यासेन- by Vyasa- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of व्यास

**त्यजेक्षुधार्ता महिला स्वपुत्रं
खादेक्षुधार्ता भुजगी स्वमण्डम् ।
बुभुक्षितः किं न करोति पापं
क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ॥३२४॥** -हितोपदेश

क्षुधार्ता महिला स्वपुत्रम् त्यजेत्। क्षुधार्ता भुजगी स्वमण्डम् खादेत्। बुभुक्षितः किम् पापम् न करोति? क्षीणाः नराः निष्करुणाः भवन्ति ॥

Afflicted by hunger, a woman abandons her child. Afflicted by hunger, a snake eats its own egg. A starved person commits any sin; does he not? Emaciated, feeble persons become compassionless (cruel).

क्षुधार्ता- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of क्षुधार्त- afflicted by hunger- क्षुधा- hunger (क्षुध- क्षुध्यति ४ ग. प. प. to be hungry, आर्त- adjctv- afflicted, emaciated- क्षुध्या आर्त- तृ. तत्पुरुष स., महिला-

woman & भुजगी- she-snake both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., स्वपुत्रम्, स्वमण्डम्, किम् & पापम् - all in द्वि. वि. ए. व. of स्वपुत्र- own son- स्व- pronominal adjctv- own, पुत्र-son पु. लिं.- स्वस्य पुत्रः, स्वमण्ड- own egg- अण्डम् -egg न. लिं- स्वस्य अण्डम्- both ष. तत्पुरुष स., किम्- what, which & पाप- sin, bad deed, त्यजेत् & खादेत् - विध्यर्थं तृ. पु. ए. व. of त्यज्- त्यजति १ ग. प. प. to abandon, leave & खाद्- खादति १ ग. प. प. to eat, feed, बुभुक्षितः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of बुभुक्षित- hungry, starved- क. भू. धा. वि. of desiderative (wanting to) of भुज्- भुनक्ति-भुंक्ते ७ ग. उ. प.- बुभुक्षति-ते- to wish to eat, न- no, not, करोति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of कृ-८ ग. उ. प. to do, make, क्षीणाः नराः & निष्करुणाः -पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of क्षीण- feeble, emaciated, miserable, weak -क. भू. धा. वि. of क्षि- क्षयति १ ग. प. प. to wane, diminish, नर- man, person & निष्करुण- merciless, cruel- निष्-(निस)- अव्यय- as a prefix it implies- devoid of without, करुण- adjctv- compassion, pity, tenderness, भवन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, to exist

**दीपो भक्षयते ध्वान्तं कज्जलं च प्रसूयते।
यदन्न भक्षयेन्नित्यं जायते तादशी प्रजा॥३२५॥** -वृद्ध-चाणक्य

दीपः ध्वान्तम् भक्षयते, कज्जलम् च प्रसूयते। यद् अन्नम् नित्यम् भक्षयेत्, तादशी प्रजा जायते ॥

The lamp consumes darkness and produces (black) soot. One produces (children or any outcome) based what kind of food one eats every day.

दीपः- lamp- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., ध्वान्तम्, कज्जलम्, यद् & अन्नम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of ध्वान्त- darkness, कज्जल- soot, यद्- what, which & अन्न- food, भक्षयते, प्रसूयते & जायते- वर्त. आ. प. तृ. पु. ए. व. of भक्ष- भक्षयति-ते १० ग. उ. प. to eat, consume, प्र+सू- bring forth, beget, produce -(सू-सूते २ ग. आ. प. & सूयते ४ ग. आ. प. to beget, produce) & जन्- ४ ग. आ. प. to be produced, to be born, च- and, नित्यम्- अव्यय- every day, daily, constantly, भक्षयेत्- विध्यर्थं तृ. पु. ए. व. of भक्ष- भक्षयति-ते १० ग. उ. प. to eat, consume, तादशी & प्रजा-स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of तादक्ष-तादश- adjctv- like that, such like & प्रजा- production, procreation, children, offspring